

BİBLİYOGRAFYA :

J. S. Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, London 1827; M. v. Berchem, *Monuments et inscriptions de l'Atabek Lulu de Mosul*, Gies-sen 1906; E. Herzfeld, *Samarra*, Berlin 1907; A. Sofi, *el-Âşâr ve'l-mebâniyyetü'l-İslâmiyye fi'l-Mevşıl*, Musul 1940; Mustafa Cevâd - A. Susa, *Delîlû harîâtî Bağdâdî'l-mufaşşal*, Bağdad 1958; Beşir Fransis, *Bagdâd: Târîhuâ ve âşâ-ruhâ*, Bağdad 1959; C. Avvâd, *Medînetü'l-Mevşıl*, Bağdad 1959; Saîd Dîvecî, *Cevâmî'u'l-Mevşıl fi muhtelifi'l-ûşûr*, Bağdad 1963; a.mlf., *el-Mevşıl*, Bağdad 1965; Behçet Ünsal, *Mimari Tarihi*, İstanbul 1963, s. 72-115; Nâci Ma'rûf, *Tahtîlû Bağdâd*, Bağdad 1966; Abdüsselâm Raûf, *Medârisü Bağdâd fi'l-âsri'l-Abbâsi*, Bağdad 1966; A. Hadîsi - H. Abdülhâlik, *el-Kibâbü'l-Mahrûtiyye fi'l-İrâk*, Bağdad 1974; A. Nâbia Abbott, *el-Kitâbü'l-Abbâsiye* (doktora tezi, 1976, Bağdad); Yûnus İbrâhim es-Sâmerrâi, *Târîhu mesâcidî Bağdâde'l-hadişe*, Bağdad 1397/1977; Hâdî Hâlid Hammûdî el-A'zamî, *ez-Zehâ-rifü'l-cidâriyye fi âşâri Bağdâd*, Bağdad 1980; a.mlf., *el-Medresetü'l-Mustanşiriyye fi Bağdâd*, Bağdad 1981; Mahmûd Şûkrî el-Âlûsî, *Târîhu mesâcidî Bağdâd*, Bağdad 1981; S. Abdürresûl, *el-Kaşrû'l-Abbâsî fi Bağdâd*, Bağdad 1981; A. M. Esvedî, *İmârâtü'l-Mevşıl fi 'ahdi Bedrid-dîn Lü'lü'*, Bağdad 1981; Ahmed Yûsuf İhtimâd, *Mesâcidü Bağdâd fi'l-âsri'l-Osmânî* (doktora tezi, 1982, Kahire); Adnan Türânî, *Dünya Sanat Tarihi*, Ankara 1983, s. 71-98; Abdüsselâm Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara 1989; a.mlf., "Bağdad'da Abdülkadir Geylanî Külliyesi", *VD, XX* (1988), s. 63-84; a.mlf., "Irak'taki Mukarnas Kubbeli Selçuklu Türbeleri", *a.e., XXIII* (1994), s. 225-280.

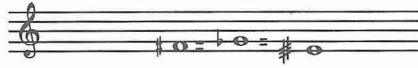
ABDÜSSELAM ULUÇAM

IRAK

(عراق)

Türk müzikisinde bir perde
ve birleşik makam.

Irak Perdesi. Türk müzikisi ses sistemi içinde orta sekizlinin on ikinci perdesinin adıdır. Acem-aşiran perdesine bir bakıye diyezi, rast perdesine bir küçük mücenneb bemolü, veya hüseyinî-aşiran perdesine bir büyük mücenneb diyezi getirilerek elde edilir.

Irak makamı
seyir örneği

Pest sekizlide kaba irak, tiz sekizlide eviç, en tiz sekizlide tiz eviç adını alan irak perdesi gerek klasik ebced gerekse Abdülbâki Nâsir Dede'nin nota sisteminde (و) Kantemiroğlu notasında (و) harfle-riyle gösterilmiş. Hamparsum notasında ise (م) şekliyle yazılmıştır. Bu perde ba-kiye diyezli fa olarak irak, bestenigâr, dil-keşhâveran, beste isfahan, eviç, evc-ârâ, ferahnâk gibi bir grup makamın da karar perdesidir.

Irak Makamı. Türk müzikisinin eski makamlarından olup dizisi, irak perdesindeki segâh dördlüsüne yerindeki uşşak dördlüsünün katılmasından meydana gelmiştir. Bu yapıya uşşak dördlüsü, bazan nevâda-ki bûselik beşlisini de alarak uşşak dizisi halinde katılır. Ancak irak makamı ağır başlı bir karaktere sahip olduğundan fazla tizlerde dolaşmadığı için çoğunlukla bu dizinin bir kısmının kullanıldığı görülmektedir.

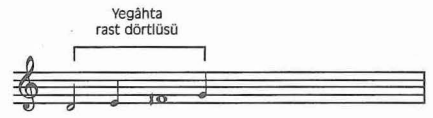
Nota yazımında donanımına si için ko-ma bemolü (segâh), fa için bakıye diyezi (eviç) yazılır, gerekli diğer değişiklikler ise eser içinde gösterilir. Kıcıcı bir seyir takip eden bu makamın yedeni birinci çizgide-ki bakıye diyezli mi (acem-aşiran), durağı bakıye diyezli fa (irak) perdesidir. Ma-kamın güçlüsü olan düğâh perdesi, üzerin-de hem uşşak dördlüsünün bulunması hem de iraktaki segâh dördlüsünün güç-lüsü durumunda olduğundan ayrıca önem taşımaktadır.

Ağır başlı bir makam olduğu için âde-ta dinî karakter taşıyan irak makamının

seyrinde daha çok pestlerde, özellikle du-rak perdesinin altındaki seslerde dolaşı-lıp asma kararlar yapılır ve bu suretle ma-kamın genişleme alanı da teşekkül etmiş olur. Böylece irak perdesinden itibaren makamın yedeni olan acem-aşiran per-desi kullanılarak aşağıya doğru inilirse kaba nîm-hicaz perdesinde hicaz çeşni-siyle asma karar yapılır:

Ayrıca irak perdesinden aşağıya hüsey-nî-aşiran perdesi kullanılarak inilirse ye-gâh perdesinde rast çeşni-siyle asma ka-rar gerçekleştirilir.

Makamın ağır başlı karakterinden do-layı uşşak dizisinin üst bölgesi olan bûse-lik beşlisine ait seslerde fazla gezinilmez. Ancak bu bölgede az da olsa dolaşıldığı zaman nevâ perdesinde bûselikli bir as-ma karar yapılır, ayrıca segâh perdesinde de eksik segâh dördlüsüyle asma karar yapılabilir. Diğer taraftan irak makamının seyri esnasında esasen ana dizide bulun-mamasına rağmen bazan düğâh perde-sinde bir hicaz dördlüsünün yer alması so-nucu rast perdesinde nikriz çeşni-si mey-dana gelir; bu suretle de yerinde hicazlı ve nikrizli asma kararlar yapılır. Hicazlı ve nikrizli asma kararlardan sonra aynı ses-le irak perdesine kadar düşüldüğünde ise irak perdesinde hüzzamlı bir asma ka-rar, bazan da sadece nîm-hicaz perdesi kullanılarak yine aynı perde üzerinde tam segâh beşlisiyle asma karar yapılabilir. Ancak bu geçkilerde fazla ısrar edilme-mesi önemlidir.

Makamın seyrine durak veya güçlü ci-varından başlanır. Diziyi meydana getiren çeşnilerde pek fazla tizlere çıkmadan do-laşıldıktan sonra güçlü düğâh perdesin-de yarım karar yapılır. Bu arada gerekli asma kararların gösterilmesinin ardın-dan bütün dizide ve genişlemiş bölgede karışık olarak dolaşılıp irak perdesinde se-

gâh çeşnisiyle çoğunlukla yedenli olarak tam karar yapılır.

Sultan IV. Murad, II. Gazi Giray, Şerif Çelebi ve Neyzen Emin Dede'nin (Yazıcı) peşrevleri; Zeki Mehmed Ağa, Benli Hasan Ağa, Şerif Muhittin Targan'ın saz semâileri; Hamâmîzâde İsmâil Dede'nin remel usulünde, "Bir âh ile ol gonca-feme hâlin ayân et" mısraıyla başlayan bestesiyle, "Hasretle tamâm nâle döndüm sensiz" mısraıyla başlayan yürük semâisi; Bestenigâr Ziyâ Bey'in müsemmen usulünde, "Derd-i hicrîni bütün âvâreler" mısraıyla başlayan şarkısı bu makamın en güzel örneklerindendir. Ayrıca Sultan III. Selim'in düyek usulünde, "Zâhidâ sûret gözetme içeri gir câna bak", Hamâmîzâde İsmâil Dede'nin muhammes usulünde, "Mevlâm senin âşıkların" mısralarıyla başlayan ilâhîleri de bu makamdaki tanınmış eserlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kantemiroğlu, *İlmü'l-mûsikî*, I, 3-4, 46-47, 118, 141-142; Abdülbâki Nâsir Dede, *Tedkik u Tahkik*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1242/1, vr. 13^a-13^b; Hâşim Bey Mecmuası, İstanbul 1280, s. 39; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 256-257; IV, 268; Özkan, *TMNJ*, s. 38, 445-448; Arel, *Türk Musikisi*, s. 38, 179-181.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

IRAK SELÇUKLULARI

(bk. SELÇUKLULAR [Irak]).

İRAKEYN SEFERİ

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1533-1535 yılları arasında yaptığı ilk İran seferi.

Osmanlı ordusunun doğuya yönelik en büyük ve en uzun süreli askerî harekâtlarından biri olup sefer sırasında Kuzeybatı İran kesimiyle (İrâk-ı Acem) Bağdat ve yöresine (İrâk-ı Arap) girilmesi sebebiyle kaynaklarda İrakeyn (iki Irak) Seferi olarak adlandırılır. Bu sefer, Çaldıran Savaşı'nın (1514) ardından geçen on dokuz-yirmi yıllık bir aradan sonra Osmanlı-Safevî mücadelesini yeniden başlatmıştır. Osmanlılar'ın sadece doğu sınırlarının muhafaza altına alınması için değil, aynı zamanda devralmış oldukları Sünnî dünyasının temsilcisi olma misyonlarını dinî zeminde sarsmaya ve kendileriyle üstünlük yarışına girişmeye kararlı Safevîler'i tamamen bertaraf etmek düşüncesiyle bu büyük askerî harekâta giriştikleri anlaşılmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in vefatından (1520) sonra yeni ümitlere kapılan Şah İsmâil, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Belgrad ve Rodos seferleriyle meşgul olmasından istifade ederek Anadolu üzerindeki propaganda faaliyetlerine hız verdiği gibi Doğu Anadolu'da Osmanlı sınırlarına yönelik akınlarda bulunmakta, bölgedeki aşiretler üzerinde nüfuz kurmaya çalışmaktaydı. Kanûnî ise Şah İsmâil'in ölümü (1524) ve yerine çocuk yaştaki oğlu I. Tahmasb'ın geçmesi sonucu, İran meselesine son vermek ve doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için Safevîler üzerine yürümeyi kararlaştırmış, ancak Avrupa'daki gelişmeler yüzünden bu niyetini ertelemek zorunda kalmıştı. Mohaç seferi sırasında Anadolu'nun orta ve doğu kısımlarında, Safevî propagandasının ve bu maksatla gönderilen casusların bir ölçüde etkisiyle geniş çaplı isyanların çıkması, ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kalan Anadolu'nun güvenliği açısından İran'a sefer açmayı gerekli hale getirdi. İsyanların bastırılmasından sonra doğu sınırlarında meydana gelen bazı olaylar ve karşılıklı ilticalar İran'a karşı açılacak seferin görünür sebeplerini teşkil etti. Bunlar, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Osmanlılar'a müracaat edip bağlılık bildiren Zülfikar Han'a karşı harekete geçen Tahmasb'ın zımnen Osmanlı toprağı haline gelmiş olan Bağdat'ı yeniden zaptetmesi ve ileri gelen Safevî ümerâsından Ulama Han'ın Osmanlılar'a, Bitlis hâkimi Şeref Han'ın Safevîler'e sığınması idi. Bu sonuncu olay, Osmanlı-Safevî sınır boylarında karşılıklı tecavüzlere yol açarak seferi çabuklaştırırken ilki, çıkılacak seferin hedefleri arasına Bağdat'ın da alınıp askerî harekâtın yönünü belirlemişti.

1533'te Habsburglar'la yapılan barışla Avrupa'daki meseleleri halleden Kanûnî bunun hemen ardından İran seferi için hazırlıkları başlattı ve kendisine geniş yetkiler verdiği vezîriâzamı İbrâhim Paşa'yı önden gönderdi (2 Rebûlâhîr 940 / 21 Ekim 1533). 1533 yılı Aralık ayında Halep'e varan ve kış burada geçiren İbrâhim Paşa daha önce kararlaştırıldığı üzere Bağdat'a yürümek istedi; fakat Mayıs 1534'te Diyarbekir'e gelerek buradan Ulama Han'ın tesiriyle ve Şah Tahmasb'ın Horasan'da olmasından da faydalanarak Tebriz'e yöneldi. 25 Muharrem 941'de (6 Ağustos 1534) küçük bir çarpışmanın ardından boşaltılmış olan Tebriz'e kolayca girdi. Padişaha gönderdiği raporlara göre ertesi günü otuz yıldır "muattal" durumunda bulunan Uzun Hasan Camii'nde

cuma namazı kılınmış ve şehre hâkim olunup çeşitli tayinler yapılmış, Tebriz beylerbeyliği Ulama'ya verilmişti. İbrâhim Paşa Ulama'yı Erdebil'e akına gönderdi, Hüsrev Paşa ise Alıncak Kalesi'ni kuşatma altına aldı.

Bu arada Üsküdar'dan hareket eden (14 Haziran 1534) padişah da Erzurum'a ulaşmış bulunuyordu. İbrâhim Paşa, Tebriz'in Osmanlı askerlerince zaptedildiğini öğrenen Şah Tahmasb'ın Tebriz'e doğru harekete geçtiğini haber alınca ordu ile bir an önce yetişmesi için padişaha haberci yoladı. Bunun üzerine süratle hareket eden padişah 28 Eylül'de Tebriz'e girdi. İki ordu Ucân'da birleşti ve Şah Tahmasb'ın vâki olabilecek saldırılarına karşı tedbir aldı. Fakat Tahmasb böyle bir hücumla kalkışmayarak geri çekildi. Bu arada Gilân Hanı Muzaffer Sultan Ucân'da padişahın huzuruna çıkmış ve bağlılık bildirmişti. Tebriz muhafızlığı Şirvanşah oğlu Mehmed Mirza'ya havale edildi; ayrıca Şenb-i Gâzân mevkîinde bir kale inşasına girişildi. Yeteri kadar top ve tüfekli yeniçeriyle üç sancak beyi burada bırakıldı. Tahmasb'ın Sultâniye'de olduğu öğrenilince Kanûnî Tebriz'den hareket ederek onun üzerine yürüdü. Daha önce Çaldıran'da uğrılan yenilginin de tesiriyle Osmanlı ordusunun üstün ateşli silâh gücünü göz önüne alan ve onların karşısına çıkmaktan çekinen Tahmasb, yıpratma taktiğini tercih edip âni baskınlar yaptırmak ve Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri tahrip ettirmek gibi pasif fakat akıllı bir direniş gösterdi.

Osmanlı ordusu Irâk-ı Acem denilen halkı göç ettirilmiş, ıssız, harap ve aynı zamanda oldukça sarp arazide çok güç şartlar altında Sultâniye'ye ulaştıysa da Tahmasb'ın izine rastlanmadı. Burada şahın yanında bulunan Dulkadiroğulları'ndan Şâhruh Bey oğlu Mehmed, diğer iki beyle birlikte gelip itaat arzetti ve kendisine Erzurum beylerbeyliği verildi (5 Rebûlâhîr 941 / 14 Ekim 1534). Osmanlı ordusu buradan hareketle ağır arazi ve iklim şartlarıyla boğuşarak 29 Ekim'de Hermedan önlerine, oradan Kasrışîrin'e ulaşıp Bağdat'a yöneldi. Büyük zorluklarla yapılan bu yürüyüş sırasında epey kayıp veren Osmanlı kuvvetleri Bağdat önlerine geldiğinde kaledeki Safevî muhafızı Tekelü Mehmed Han burayı terk ederek Şiraz'a kaçtı ve şehir kolayca ele geçirildi (21 Cemâziyelevvel 941 / 28 Kasım 1534). Dört ay burada kalan ve yörede imar hareketlerinde bulunan, bu arada İmâm-ı Âzam'ın kabrini buldurup buraya bir tür-